

Att översätta dialektala och kulturspecifika uttryck i Maryse Condés *Traversée de la mangrove*¹

Elisabeth Bladh och Alexander Künzli

1. Inledning

Ett stildrag som kännetecknar många ”frankofona” författare, dvs. författare från den fransktalande världen utanför Frankrike, är att de i sina skönlitterära verk använder sig av dialektala uttryckssätt och referenser till kulturspecifika fenomen som inte sällan är okända för en europeisk fransk publik. Det gäller inte minst de författare från det fransktalande Karibien som i sina verk låter sig inspireras av en verklighet där standardfranskan samsas med kreolska och en lokal varietet av franska. En sådan författare är Maryse Condé, Västindiens litterära ”Grande dame”, som med stor framgång nyligen återintroducerades för svenska läsare med romanen *Färden genom mangroven* i översättning av Helena Böhme (Condé 2007). Exempelvis hävdar författaren själv att hon inte skriver på franska utan på ”Maryse Condésiska” (Larsson 2007), något som resulterat i att hennes franska förläggare till en början försedde hennes texter med förklarande fotnoter för att på så viss underlätta läsningen för en fransk publik som inte är närmare bekant med den karibiska kulturen. I fallet med *Traversée de la mangrove* (Condé 1989) innebar det att 95 noter lades till den drygt tvåhundra sidiga romantexten.²

I det följande kommer vi att utgå från dessa noter i vår undersökning av hur dialektala och kulturspecifika uttryck som speglar en karibisk verklighet återges i översättningar till svenska och tyska. Visserligen innehåller romanen långt fler ord och uttryck som är typiska för den

¹ Den här undersökningen bygger på en studie som presenterades vid konferensen *Literature, Geography, Translation: The New Comparative Horizons* som hölls i Uppsala 11–13 juni 2009, då som en del i föredraget ”*Yé krik yé krak* – French Caribbean Literature in German and Swedish Translation”.

² Inget i texten anger visserligen att dessa noter kommit till på förlagets initiativ, men vid en direkt förfrågan till författaren kunde Kullberg (2010:57, not 1) bekräfta sin förmodan att de paratextuella elementen inte hade utarbetats på initiativ av Condé själv.

här regionen men vi menar att det här begränsade urvalet ändå bör kunna ge en viss inblick i hur översättare möter den här svårigheten, särskilt med tanke på att det rimligtvis bör vara de mest främmande och därmed svåröversatta orden som försetts med en förklaring i det franska originalet. Romanen tycks inte ha översatts i någon större utsträckning (exempelvis genererar UNESCOs databas Index Translationum [www] enbart träffar på nederländska 1991, engelska 1995 och italienska 2002 utöver den tyska översättningen från 1991, samt de två svenska utgåvorna från 2007 och 2008) men det kan ändå vara befogat att fråga varför vi valt att undersöka just översättningarna till tyska och svenska. En anledning är att de båda språken utgör våra modersmål, något som underlättar analysen av måltexterna. Samtidigt medför valet en jämförelse av texter som uppvisar både likheter och skillnader rörande översättarnas förutsättningar. Å ena sidan kommer vi att jämföra två germanska språk, som talas i relativt närstående kulturer men inte i källspråksregionen. Översättaren hade alltså ingen möjlighet att använda sig av eller låta sig inspireras av en lokal karibisk dialekt på målspråket, något som skulle kunnat ske i översättningar till exempelvis engelska eller nederländska.³ Å andra sidan skiljer sig översättningarna åt i tid: den tyska översättningen gavs ut 1991, medan den svenska versionen kom först 2007. De tyska översättarna hade alltså inte samma möjlighet att kon-

³ Även om det mycket riktigt finns översättare som väljer att återge dialektalt karibiskt språk med en västindisk dialekt eller genom att skapa en "dialekt" med utgångspunkt i den lokala varieteten (se Sánchez Galvis 2009, Craig 2006), är den här översättningsstrategin antagligen ändå ganska sällsynt. Exempelvis anges i förordet till den amerikanska utgåvan av den här undersökta romanen, *Crossing the Mangrove* (Condé 1995), att översättaren Richard Philcox, en engelsman som också är gift med författaren, valt att inte utgå från någon av de engelskspråkiga dialekter eller kreoler som talas i Västindien. Den belgiska forskaren Gyssels (2000) visar dessutom att det inte alltid är önskvärt att översätta ett dialektalt ord på källspråket med ett dito ord på målspråket eftersom orden inte nödvändigtvis ger samma konnotationer. Gyssels tar här exemplet 'coolie', en term som på Guadeloupe används nedsättande för människor av indisk härkomst. Gyssels menar att det på nederländska inte bör översättas med 'meengwaterhindoestaan', trots att det också är ett dialektalt ord som refererar till personer med indiskt ursprung. Det nederländska ordet är nämligen värdeneutralt, något som kan förklaras av att det råder andra demografiska förhållanden i Surinam, där invånare med indisk härkomst utgör en betydande del av befolkningen.

sultera andra källor utöver noterna, exempelvis olika lexikon (Ludwig et al. 1990, Telchid 1997, Confiand 2007) och översättningen till engelska (Condé 1995), som innehåller 55 noter varav 20 inte återfinns i det franska originalet. Inte heller får man glömma bort all information som numer finns att tillgå på nätet.

Vi kommer att inleda med en allmän presentation av författaren, varefter vi beskriver språket i den här undersökta romanen för att sedan gå in på fotnoterna. I resultatdelen diskuterar vi först vilka strategier översättarna valt för att återge förlagans förankring i en karibisk övärld. Därefter undersöker vi i hur stor grad översättarna förlitat sig på källtextens noter och vart den här informationen som lagts till i originalet tar vägen i översättningen. Innan vi övergår till att diskutera resultaten av undersökningen studerar vi hur den svenska översättningen förhåller sig till den amerikanska utgåvan eftersom det vid en jämförelse framgår att den uppvisar vissa likheter med den engelskspråkiga versionen.

2. Maryse Condé

Maryse Condé (1937–) är en produktiv författare från Guadeloupe, som hittills publicerat ett tjugotal skönlitterära verk, främst romaner. Hon föddes in i en medelklassfamilj som yngst i en skara på åtta barn. Under studietiden i Paris gifte hon sig med en man från Guinea och flyttade sedan till Afrika, där hon kom att bo i olika länder. Efter ett antal år flyttade hon tillbaka till Paris där hon fortsatte sina studier och skrev en avhandling i litteraturvetenskap. Hon undervisade sedan parallellt med sitt skrivande, främst i USA. Ämnen som återkommer i hennes böcker är ras, klass, kön och migration i en handling som ofta utspelar sig i något afrikanskt eller karibiskt land. Condé fick sitt internationella genombrott i slutet av åttiotalet med den afrikanska krönikan *Ségou*. Sedan 1987 har hon belönats med ett antal betydande litterära utmärkelser, exempelvis i Frankrike och USA. Idag figurerar hon bland de mest översatta frankofona författarna i världen och har en trogen publik främst bland anglo-amerikanska, tyska och nederländska läsare (Lievoin 2006).

Condé introducerades ungefär samtidigt på tyska (1988) och svenska (1989) med den första delen av släktsagan *Ségou*, som utspelar sig i Mali. Därefter skulle författaren emellertid gå två helt olika öden till mötes i de två kulturerna: under närmare tio års tid kom Condé att översättas regelbundet till tyska medan det istället dröjde nästan tjugo år innan en ny bok av författaren gavs ut på svenska. Det betyder att de två översättningar som vi undersöker i den här uppsatsen skiljer sig något åt vad det gäller utgivningskontext.⁴ *Unter den Mangroven* utkom 1991 som författarens fjärde roman på tyska, två år efter novellsamlingen *Tod auf Guadeloupe* (1989) och två år före den andra delen av *Ségou* (1993), och utgjorde därmed en i mängden av Condé-romaner som nådde tyska bokhandelsdiskar under nittioalet. En av översättarna i tandemparet Ingrid Ebel och Traudl Weiser var bekant med författaren sedan tidigare då Ebel översatt *Moi, Tituba, sorcière...Noire de Salem* (1988). Ebel skulle senare komma att översätta ytterligare två romaner av författaren (*Les dernier rois mages* 1994 och *La colonie du nouveau monde* 1996). Till skillnad mot flera andra tyska översättningar av Condé har *Unter den mangroven* inte getts ut i nytryck.

Ungefär femton år efter den tyska översättningen gavs den svenska översättningen av *Traversée de la mangrove* ut med titeln *Färden över mangroven* på Leopard förlag, ett mindre förlag vars skönlitterära utgivning riktar in sig på afrikanska och asiatiska författarskap. Initiativet till att återintroducera författaren för svenska läsare kom i det här fallet ifrån översättaren själv, Helena Böhme, som hade kommit i kontakt med romanen under sina studier i franska tio år tidigare och senare börjat översätta texten när hon gick den skönlitterära översättarutbildningen vid Södertörns högskola (Gergely 2007). Därefter har Böhme översatt ytterligare två romaner av den guadeloupeanska författaren för samma förlag: *Desirada* (2009) och *Tills vattnet stiger* (2011).

Även om Condé alltså är betydligt mer översatt till tyska än till svenska, verkar det som om intresset för henne svalnat något hos de tyska läsarna, samtidigt som en svensk publik får upp ögonen för den här västindiska berättarrösten. Gemensamt för de båda kultursfärerna är

⁴ För en översikt av Condés utgivningshistorik i de tyskspråkiga länderna och i Sverige, se Appendix A och B.

dock att Condé är den franskkaribiska författare som översatts mest till både tyska och svenska (Bladh & Künzli und. utg.). I Tyskland är det framförallt hennes afrikanska släktsaga från åttiotalet man finner i bokhandeln och en ny utgåva av den första delvolymen publicerades så sent som 2012.⁵ Rent allmänt kan man också konstatera att författaren haft en ganska brokig karriär på den tyska bokmarknaden där hennes romaner publicerats av både stora och små förlag och i tolkning av ett flertal översättare.⁶ Utgivningssituationen i de tyskspråkiga länderna är därmed än mer heterogen än i exempelvis i USA, där böckerna getts ut på mindre förlag och för det mesta översatts av en och samma person: engelsmannen Richard Philcox, som alltså även är gift med författaren (Adenet-Louvet 2007, se även Lindqvist 2011).

3. Språket i *Traversée de la mangrove*

Condés roman *Traversée de la mangrove* är skriven på standardfranska men innehåller som tidigare nämnts ett stort antal dialektala ord och uttryck samt inslag av kreolska. Om man undantar användandet av fotnoter och kursivering av utbrutna citat (framförallt sånger) sker växlandet mellan de olika varieteterna utan typografisk markering i brödtexten (exempelvis kursiv, som används i de båda översättningarna). Det här förfarandet förvånar knappast i och med att handlingen är förlagd till det avlägset belägna lilla samhället Rivière au Sel på Guadeloupe. Där dyker det en dag upp en man som flyttar in i ett hus i utkanten av byn, där han ägnar dagarna åt att skriva på en roman. Senare hittas han död i gytjtjan och under likvakan får vi lära känna främlingens historia genom byborna som var och en berättar sin historia och sitt förhållande till Sancher. Men det handlar lika mycket om byinvånarnas bristfälliga förhållande till sin egen historia (se Kullberg 2010:56). Romanen behandlar även den problematiska språkfrågan och kreolens förhållande till franskan, med inslag av implicit kritik av kreolitetsrörelsens ideologi

⁵ Séphocle (1992) har undersökt hur Condés författarskap har tagits emot i Tyskland och understryker hur populär *Ségou* är hos tyska läsare.

⁶ Vi vill tacka Frank Thomas Grub, Institutionen för språk och litteraturer vid Göteborgs universitet, för hans hjälp rörande de tyska förlagens profiler.

(Condé 2005:218), enligt vilken karibiska författare ska använda sig av ett kreolinspirerat språk i sina verk.

Romanen innehåller ett stort antal ”antillanismer”, dvs. uttryck som är specifika för den karibiska varieteten av franska. Det handlar framförallt om skillnader i lexikon gentemot standardfranskan, exempelvis ”morne” (jfr fr. ’colline’ ’kulle’, *ibid.*:46, 87, 130, 239, 2417), ”mitan” (fr. ’milieu’ ’mitt’, *ibid.*:41, 44, 175), ”pipirite” (fr. ’aube’ ’gryning’, *ibid.*:44, 203). Vad gäller verben återfinns flera ord bildade med prefixet *de-*: ”déparler” (fr. ’délirer’ ’svamla’ *ibid.*:118, 158, 182, 229, 229), ”dérespecter” (fr. ’manquer de respect’ ’inte ha respekt för’ *ibid.*:169), ”découcher” (fr. ’déborder’ ’svämma över’ *ibid.*:243), något som är karakteristiskt för den karibiska franskan (se Hazaël-Massieux & Hazaël-Massieux 1996). Men författaren använder även ord som finns på standardfranska men då i en annan betydelse, exempelvis ”jeu de paume” (fr. ’fronde’ eller ’lance-pierres’ ’slangbella’, Condé 2005:76, 132, 149) som på standardfranska refererar till ”ett ’handflatespel’ som tros ha uppkommit i Frankrike på 1200-talet, en föregångare till den moderna tennisen” (Nationalencyklopedien [www]). Fonetiska markeringar används däremot inte alls för att ange ett specifikt regionalfranskt uttal.

Det är emellertid inte helt enkelt att avgöra om ett enstaka ord är regionalfranskt eller kreolskt eftersom uttalet ofta är det samma, vilket för med sig att man gärna låter sig vägledas av stavningen vid kategoriseringar (Hazaël-Massieux & Hazaël-Massieux 1996:665). De flesta ord med kreolsk stavning som vävs in i Condés text är substantiv, exempelvis ”pié-bwa” (fr. ’arbre’ ’träd’, Condé 2005:181) och ”Zindien” (fr. ’Indien’ ’indier/indian’, *ibid.*:130, 140, 158, 183, 229), men man finner även uttryck såsom ”yé krik, yé krak” (*ibid.*: 151, 153), dvs. den traditionella formeln för att påbörja berättandet av en historia.

När hela meningar förekommer på kreolska handlar det framförallt om korta repliker (”Ou té konnet papa mwen?”, fr. not ”Tu connaissais mon père?” ’Kände du min far’ *ibid.*: 229), men även ordspråk (”Si pa ti ni wom, pa ti ni lapwyè”, fr. not ”S’il n’y a pas de rhum, pas de prière”

⁷ Genomgången av boken har gjorts för hand vilket gör att det kan finnas fler förekomster av orden än de som anges här.

'Utan rom ingen bön' *ibid.*:156) och sånger ("Kouli malaba/ Isi dan/ Pa ptyw", fr. "Coolie malabar, ce pays n'est pas le vôtre" 'Kuli malabar, det här är inte ditt land' *ibid.*:20). I ett hänseende skiljer sig Condés bruk av kreolska uttryck därmed inte nämnvärt från hur andra franskaribiska författare använder den här typen av språkväxling: Hazaël-Massieux (1995) anger i sin genomgång⁸ av ett antal romaner av Patrick Chamoiseau och Raphaël Confiant, två namnkunniga författare från Martinique, att kreolska framförallt förekommer i utrop, direkt eller återberättat tal, ofta i konfliktfyllda situationer, eller citat (ordspråk och sånger). Å andra sidan verkar det inte vara riktigt samma typ av personer som uttrycker sig på kreolska i Condés roman som i de två martinikanska författarnas böcker, där det oftast är människor ur de lägre samhällsklasserna (busar, prostituerade, hallickar etc.) som använder sig av det här språket. Visserligen är det även hos Condé framförallt byborna som uttrycker sig på kreolska, men författaren lägger även repliker på kreolska i munnen på mer välutbildade romanfigurer, exempelvis en barnmorska eller en församling bestående av läkare, advokater, och högre tjänstemän. Dessutom går det även att tillskriva familjemedlemmarna i en av de mer förmögna familjerna i byn några av yttrandena på kreolska.

4. Noterna i *Traversée de la mangrove*

Det franska originalet innehåller 95 noter, varav två ord av oklar anledning förklaras två gånger.⁹ De flesta notförsedda ord är antingen substantiv som förekommer i den berättande texten och som förklaras med

⁸ I sin genomgång tar hon enbart med hela meningar på kreolska, inte enstaka ord inskjutna i en fransk mening.

⁹ Det gäller orden "jeu de paume" 'slangbella' (Condé 2005:76, 149) och "pois tendres" 'haricots verts' (*ibid.*:51, 176). Visserligen är det många boksidor som skiljer orden åt och den återkommande noten skulle därmed kunna förklaras som en hjälp för en disträ läsare (dock förekommer ingen not för att förklara "jeu de paume" på sidan 132). Men även andra notförsedda ord återkommer längre fram i texten utan att det för den skulle ges en ny förklaring längst ner på sidan, exempelvis "trace" (fr. 'sentier' 'stig', *ibid.*:14, 66, 113, 149, 167, 175), "serein" (fr. not "[s]joir" 'kväll', *ibid.*:11, 14, 105, 106, 112, 212, 245), "makoumé" (fr. not "[h]omosexuel" 'homosexuel', *ibid.*:37, 37, 37, 212) och "sec" (fr. not "[r]hum sans sucre" 'rom utan socker', *ibid.*:30, 224, 224).

en nominalfras av varierande längd (1–2) eller längre uttryck på kreolska, oftast i sånger eller repliker i direkt tal där hela satsen översätts (3).¹⁰

- (1) négropolitains² (31)
 2. Antillais ayant longtemps vécu en "métropole", c'est-à-dire en France. ('Västindier som bott länge i "metropolen", dvs. i Frankrike.')
- (2) trace¹ ('stig', 14)
 1. Chemin de forêt. ('skogsväg')
- (3) Sa ou fè ! Ola ou kaye kon sa!? (31)
 1. Comment vas-tu ? Où vas-tu ? ('Hur mår du? Vart ska du?')

Ett fåtal noter har emellertid en mer generell upplysande funktion än att ange en direkt översättning av ett visst ord eller uttryck, såsom då författaren till ett verk respektive en dikt anges: således förklaras att resekrönika *Nouveau Voyage aux Isles Amériques* är skrivet av den franske jesuitprästen "Père Labat" (Condé 2005:66) och att det poem utan titel som lovsjunger Guadeloupe är författat av Dominique Guesde (ibid.:148). Därutöver anges att ön Saint-Martin är delad i en holländsk del och en fransk del, en upplysning som antagligen syftar till att förekomma läsarens undran över hur det kommer sig att modern till en av romanfigurerna var "av holländskt blod" (ibid.: 102, vår övers.).

Majoriteten av de notförsedda uttrycken utgörs av kreolska eller regionalfranska ord: som vi tidigare kunnat konstatera är det svårt att dra en skarp gräns mellan vad som är kreolska och vad som är karibisk franska. I de lexikon som vi konsulterat förekommer orden dessutom inte sällan med olika stavning. Bland de 83 ord och uttryck som vi valt att kategorisera antingen som kreolska eller karibisk franska räknar vi 16 förekomster av hela satser på kreolska. Av de övriga 67 orden återfanns sammanlagt 47 ord i någon av de tre specialordböckerna som vi konsulterat: 6 ord stod med enbart i Telchids (1997) ordbok över regional franska från Guadeloupe och Martinique, medan ytterligare 30 ord som fanns upptagna i Telchids ordbok även återfinns i Confiants (2007) ordbok

¹⁰ Fotnoterna i följande exempel återges i enlighet med hur de ser ut i källtexten, respektive måltexterna. I det franska originalet används siffernumrering som börjar om för varje ny sida medan både den tyska och den svenska översättningen använder asterisker.

över martinikansk kreolska och/eller i Ludwig et al.:s (1990) kombinerade ordbok och grammatik över den kreolska som talas på Guadeloupe. Ytterligare 21 ord hittade vi bara i något av de båda kreollexikonerna medan 11 ord inte gick att finna i något av de tre speciallexikonerna. Det ska också tilläggas att 2 ord som vi bara hittade i Ludwig et al.:s lexikon har en (något) annan betydelse i romanen: "dame-gabrielle" används av Condé (2005:39) i betydelsen 'prostituerad' medan ordboken anger definitionerna "1. femme de haute société, femme prétentieuse 2. commère" 'societetsdam, pretentiös kvinna' resp. 'skvallerkärring'; med "cousins" (ibid.:44) åsyftas i romanen 'kardborrar' och inte 'kusiner'.

Bland övriga 10 notförsedda uttryck finner vi 1 ord med indiskt ursprung ("divapali" 'en indisk ljushögtid', Condé 2005:134)¹¹, 1 ord på spanska ("barbudo" 'skäggig, smeknamn på Fidel Castros gerillaanhängare i Sierra Maestra', ibid.:215), 3 uttryck på engelska ("do-nuts", "money order" samt boktiteln "*Wonders of the Invisible World*"; ibid.:124, 201, 236 kursiv i orig.), och slutligen de 3 mer encyklopediskt utformade uttrycken (se ovan) samt ordet "dengue" (ibid.:42), vilka kategoriserats som "standardfranska", även om de refererar till en karibisk verklighet.

Gemensamt för samtliga noter är att de som Kullberg (2010:56–57) visat grovt sett kan delas in i två kategorier: dels ord och uttryck som skriver in texten i en plats (fauna, flora, geografi), dels ord och uttryck som placerar texten i en kultur (maträtter, danser, musik, sätt att vara, kreoliserade franska uttryckssätt, stående uttryck på kreolska). Den senare kategorin är emellertid i klar majoritet, då enbart ungefär 15 av de 95 notförsedda orden utgörs av växter, insekter, fåglar osv. Det här förhållandet ska dock inte tolkas som att flora och fauna inte intar en stor plats i romanen, utan mer utifrån det att ord som hör växt- och djurriket till inte ansetts behöva någon översättning eller förklaring i not. Exempelvis anger den svenska översättaren i en intervju att en av svårigheterna med att överföra den karibiska texten till svenska utgjordes av de runt 60 ord som refererade till olika typer av växter (Gergely 2007).

¹¹ "Samblmani" (Condé 2005:134), som också är ett ord som refererar till en hinduisk fest, finns emellertid upptaget i Telchids (1997) ordbok.

Kullberg (2010:57–58) ifrågasätter vidare själva användandet av noter i källtexten eftersom de förklarar sådant som hon menar att författaren velat låta vara oklart för dem som inte utifrån kontext, förkunskaper eller fantasi kunnat gissa sig till ordens betydelse. Hon finner dem även onödiga eftersom kontexten ofta ger tillräckligt med anvisningar och informationen i noten därmed blir överflödig. Exempelvis anges i en not att ”migan” (Condé 2005:32) är en ”plat antillais” (’karibisk maträtt’), även om det framgår i texten att personerna äter och läsaren redan vet att de befinner sig i en liten byhåla på Guadeloupe. Men det gäller i lika hög grad två av de här ovan citerade exemplen (1–2). Det behövs knappast särskilt stor fantasi för att känna igen orden ’nègre’ (’neger’) och ’métropolitain’ (’fransman boende i metropolen, dvs. Frankrike’) i ”négropolitain” och lista ut vad sammansättningen kan betyda. När det gäller meningarna på kreolska kan man kanske ha mer förståelse för förlagets val att översätta, även om de två språken har många beröringspunkter. I ett fall där barnmorskan utbrister ”Sé an ti-gason, oui !” (idem.:162) känns emellertid det förklarande ”C’est un garçon, oui !” (’Det är en pojke, ja!’) kanske något överflödigt, åtminstone idag då vardaglig kommunikation på chattar och i sms kännetecknas av en mer fonetisk stavning.

Som vi redan noterat är det emellertid långt ifrån alla för en genomsnittlig fransman främmande ord som försetts med noter. Emellanåt kan man också fundera över om inte ytterligare ord hade behövt en förklaring, om nu förlaget strävat efter att underlätta läsningen: nog förstår man att ”doktè” betyder ’docteur’ (’doktor’), men det bör vara mindre självklart att ”doktè feye” betyder ’alternativ läkare, medicinman’, särskilt som enbart det spanska ordet ”curandero” kan ge läsaren vägledning i den omedelbara kontexten. Det är därför inte så förvånande att uttrycket försetts med en not – “[l]eaf doctor” (Condé 1995:74) – i den engelska översättningen.

5. Att översätta en karibisk (fiktiv) verklighet till tyska och svenska

Den svenska översättaren medger i en intervju att det var mycket anorlunda att översätta *Traversée de la mangrove* än de två romaner av den franska författaren Marie Desplechin som hon tidigare översatt till svenska (Gergely 2007). Böhme nämner bland annat att hon aldrig varit i Västindien och därmed inte var närmare bekant med den karibiska floran, som förekommer ymnigt ("över 60 st" [ibid.]) i Condés bok. Men även de kreolska och regionalfranska orden var naturligtvis något nytt. Det var de antagligen för de tyska översättarna också eftersom de mest översatt engelskspråkig underhållningslitteratur (deckare, fantasy, romantik, humoristisk sakprosa). Både Ebel och Weiser var erfarna översättare när de tog sig an uppdraget och de hade också arbetat tillsammans tidigare, vilket hade resulterat i fem översättningar. Sammanlagt har de översatt nitton romaner tillsammans men även arbetat i "tandem" med andra översättare. Ebel hade tidigare översatt en roman från franska (av samma författare) medan hennes medöversättare inte arbetat med det språket innan. För Weisers del blev det också ett engångstillfälle, medan Ebel senare på egen hand kom att bli upphovsman till ytterligare tjugo översättningar från franska av tio olika författare, dock inget mer afrikanskt eller karibiskt författarskap.

I det här avsnittet ska vi först (4.1.) undersöka hur översättarna valt att återge författarens karibiska röst och vi kommer då att fokusera på vilken strategi som använts för att översätta uttrycken i löptexten utan att egentligen ta hänsyn till hur den förhåller sig till informationen som ges i fotnoten. I avdelningen som följer (4.2.) kommer vi att närma oss studera vad som händer med "fotnotsformuleringarna" och i vilken mån man kan se att de har väglett eller styrt översättarna i deras arbete. Avslutningsvis (4.3.) behandlar vi förhållandet mellan den amerikanska utgåvan och den svenska översättningen, eftersom det vid en jämförelse står klart att Böhme låtit sig inspireras av den förra.

5.1. Standardspråk och direkt återgivande överväger i översättningarna

I det här avsnittet undersöker vi de notförsedda orden företrädesvis utifrån ett dialektperspektiv, vilket betyder att vi till att börja med intresserar oss för vilket register som används i översättningarna. Vår analys utgår ifrån Czennias (2004) kategoriseringsmodell med nio möjligheter som spänner över ett kontinuum där den ena extreman utgörs av användandet av en målpräksdialekt och den andra av bruket av en standardspråklig motsvarighet utan talspråkmarkörer. Då många av de notförsedda orden refererar till extralingvistiska fenomen, dvs. företeelser utanför språket som är specifika för källkulturen, har vi också inspirerats av Kujamäkis (2004) och Svanes (1998, reviderad 2002) framställningar. Från dessa forskare har vi övertagit följande sju översättningskategorier: direkt återgivande ("migan" > "migan"), direkt översättning ("vié volan" > "alte Hexe" 'gammal häxa'), omskrivning ("cabane" > "bäddar av trasor direkt på golvet"), analogi ("vatialou" 'hinduisk präst' > "präst"), generalisering ("madère" 'kolibri' > "Vogel" 'fågel'), utelämnande, samt tillägg i form av direkt återgivande i kombination med omskrivning ("dengue" > "denguefeber"). Det verkar dock inte vara helt vanligt att man i en och samma studie undersöker både extralingvistiska och intralingvistiska kulturella uttryck, dvs. både "realia" och kulturbundenheter som finns inbyggda i språket självt, såsom exempelvis tilltal ('tu'/'vous'), dialekt, sociolekt. Även om strategierna emellanåt överlappar menar Nedergaard-Larsen (1993:210) att det kan bli problematiskt att inkludera båda perspektiven eftersom möjligheterna att översätta också skiljer sig åt.

Enligt Englund Dimitrova (2012), som gått igenom en ansenlig mängd undersökningar av hur dialekt återges i översättning, är det två strategier som överväger och som båda leder till olika grader av normalisering: antingen väljer översättaren en standardspråklig motsvarighet eller också använder man sig av andra generella talspråkmarkörer som inte är knutna till någon specifik målpräksdialekt. I vårt material finner vi att den första strategin som Englund Dimitrova lyfter fram som särskilt vanlig, dvs. att översätta med en standardspråklig term, överväger, något som bäst kan illustreras med exemplet där "mouche à

miel” (‘honungsfluga’, fr. not ”[a]beille” ’bi’ Condé 2005:44) översätts med ”Biene” (Condé 1991:41) och ”bi” (Condé 2007:42). Den här normaliserande strategin används i båda översättningarna om än i större utsträckning i den tyska versionen. De tyska översättarna använder sig dessutom av ett antal generaliseringar, dvs. översättningar med en hyperonym, vilket är en strategi som inte använts alls av den svenska översättaren. Där den tyska läsaren möts av ”Lianen” (‘lianer’ Condé 1991:12), ”Rum” (‘rom’ ibid.:28), ”Neger” (‘neger’ ibid.:29), ”näch-tigten” (‘övernatta’ ibid.:30), ”Avenuen in Port-au-Prince” (‘avenyer i Port-au-Prince’ ibid.:71), ”Vögel” (‘fåglar’ ibid.:117), ”Fischmund” (‘fiskmun’ ibid.:130) och ”Negersklaven” (‘negerslavar’ ibid.:193) ges den svenska läsaren en något mer precis bild av den karibiska världen genom mer specifika uttryck: ”parasitlianer” (Condé 2007:10), ”ren rom” (ibid.:28), ”negropolitaner” (ibid.:29), ”bäddar av trasor direkt på golvet” (ibid.:31), ”Lalue-avenyn i Port-au-Prince” (ibid.:75), ”kolibrir” (ibid.:129), ”koffertfisk” (ibid.:143) och ”marunerna” (‘förrymda slavar’ ibid.:217).¹² Vad gäller omskrivningar är de ungefär lika frekventa, dvs. knappt tio stycken i båda versionerna, även om det bara är i hälften av fallen som ett uttryck i källtexten återges med en parafras på samma ställe i bägge översättningarna.

Den andra strategin som Englund Dimitrova (2012) nämner är där- emot inte alls särskilt vanlig och vi hittar bara några få exempel där översättarna valt att inkludera en form av talspråksmarkör som inte är knuten till en särskild målspråksdialekt. Det handlar då om direktöver- sättningar som motsvarar ordalydelsen i den franska noten:

¹² Översättningarna motsvarar följande uttryck i originalet: ”pié-chans” (fr. not ”[l]ianes parasites” ’parasitlianer’ Condé 2005: 14), ”secs” ’torra’ (fr. not ”[r]hum sans sucre” ’rom utan socker’ ibid.:30), ”négropolitains” (fr. not ”Antillais ayant longtemps vécu en ‘métropole’, c’est-à-dire en France.” ’Västindier som bott länge i ‘metropolen’, dvs. i Frankrike’ ibid.:31), ”cabane” (fr. not ”[l]it fait de haillons posés à même le sol” ’säng gjord av trasor lagda direkt på golvet’ ibid.:33), ”Lalue” (fr. not ”[a]venue de Port-au-Prince” ’aveny i Port-au-Prince’ ibid.:76), ”madères” (fr. not ”[o]iseaux” ’fåglar’ ibid.:129), ”coffre” (fr. not ”[p]oisson” ’fisk’ ibid.:144), samt ”nèg mawon” (fr. not. ”[n]ègres marrons” ’marungrer’, ibid.:218).

- (4) – Ou sé moun Jacmel tou? (199)
 2. Toi aussi, tu es de Jacmel ?
 ”Du auch, du kommst aus Jacmel?” (’Du också, du kommer från Jacmel’, IE&WT:178)

Den mest pregnanta skillnaden mellan de tyska och svenska översättningarna kan skönjas i användandet av strategin direkt återgivande. Den här strategin är nämligen särskilt frekvent i den svenska översättningen där nästan hälften av de notförsedda orden översätts med ett direkt återgivande, emellanåt med morfologisk anpassning (”négropolitains” (Condé 2005:31) > ”negropolitiner” (ibid. 2007:29)), förklarande kommentar (”Lalue” (ibid. 2005:76) > ”Lalue-avenyn i Port-au-Prince” (ibid. 2007:75)) eller i kombination med en översättning (”Manjé la pawé! (Maten är serverad!)” (ibid.:114)). Därutöver förekommer 21 av direktåtergivandena i den alfabetiska ordlista som återfinns längst bak i volymen och sammanlagt innehåller 32 ”kreolska ord och uttryck” (ibid.:251). De ord som står upptagna i ordlistan är alltid kursiverade i motsats till de grafiska meningar på kreolska som översätts direkt i löptexten.

Den tyska utgåvan är däremot restriktivare i sin användning av direkt återgivande (11 förekomster) och strategin förekommer enbart i kombination med en förklarande kommentar i löptexten, exempelvis inom parentes: ”Kouli Malaba !” (ibid. 2005:179) > ”’Kouli Malaba!’ (Inder, der von der Malabarküste stammt.)” (’Indier från Malabarkusten’, ibid. 1991:161). Vi har emellertid kunnat hitta ett fall där den tyska översättningen behåller det kreolska uttrycket följt av en översättning inom parentes medan den svenska översättaren föredragit att ersätta det kreolska uttrycket med en översättning. Det handlar då om ett radio-program som heter ”Moun an tan lontan” som i originalets not översätts med ”Figures d’autrefois” (’Gestalter från förr’, ibid. 2005:217, ibid.:2007:216).

Den svenska översättningen visar sig emellertid vara mer konsekvent eftersom alla förekomster av kreolska i direkt anföring översätts på samma sätt, dvs. med ett direkt återgivande följt av en översättning till standardsvenska inom parentes. De tyska översättarna alternerar däremot mellan flera strategier, även om de två vanligaste tillvägagångssätten är

att översätta med en standardspråklig motsvarighet eller ett direkt återgivande i kombination med en standardspråklig ekvivalent.

Ytterligare en skillnad mellan översättningarna, om än marginell, är att de tyska översättarna utelämnat det notförsedda ordet (vid 5 tillfällen), något som inte sker alls i den svenska översättningen. I samtliga fall handlar det om ett ord eller uttryck på kreolska eller regionalfranska i relationen.

5.2. Vart tar informationen i källtextens noter vägen i måltexterna?

I det ovanstående undersökte vi hur de notförsedda uttrycken i källtexten återgetts i de två översättningarna utan att egentligen ta hänsyn till hur de målspråkliga motsvarigheterna förhåller sig till informationen i fotnoten. I den här avdelningen ska vi ta en närmare titt på hur utformningen av fotnoten i originalet påverkar översättarens val, samt var den här extrainformationen placeras i måltexten.

I båda översättningarna är det ytterst få av källtextens noter som återges med en not. Av originalets 95 noter återstår 5 i den svenska utgåvan mot en enda i den tyska versionen. Skillnaden framstår emellertid som större eftersom 9 noter har tillkommit i den svenska översättningen, något som vi kommer att återkomma till i nästa avdelning. Något förvånande framstår den enda noten i den tyska översättningen som inte helt nödvändig:

- (5) Quand Ti-Tor s'était installé, il y avait eu beaucoup de gens pour s'offusquer et chanter méchamment:

”*Kouli malaba*

Isi dan

Pa peyiw ¹” (20)

1. Coolie malabar (injurieux). Ce pays n'est pas le vôtre.

Als Ti-Tor sich häuslich eingerichtet hatte, gab es viele Leute, denen das ein Dorn im Auge war und die böse sangen:

”Kouli malaba
Coolie malabar*.
Isi dan
Pa peyiw.”

Dieses Land ist nicht das Ihre. (IE&TW:18)

* Schimpfwort.

När Ti-Tor bosatte sig här var det många som hade tagit anstöt och elakt sjungit:

”Kouli malaba	”Kuli malabar
Isi dan	Det här landet
Pa peyiw	är inte ditt” (HB:16–17)

Som Kullberg (2010) tidigare påpekat framgår det av meningen som föregår den kreolska sången att det som sägs inte är vidare vänligt vilket gör att preciseringen att ”Kouli malaba” är förolämpande (”injurieux”) kan tyckas överflödig. Ändå anses preciseringen vara så viktig att den motiverar att tas med i form av en not och därtill den enda noten i den tyska utgåvan. I den svenska versionen ges förklaringen i stället i ordlistan. I båda fallen får man således intrycket av att det anses viktigt att förmedla den exakta betydelsen av det kreolska uttrycket eller att källtextens noter ses som en del av källtexten och bör överföras till läsaren av måltexten.

Exempel (5) visar även på två andra vanliga strategier för att återge informationen i källtextnoten: antingen direkt i löptexten eller i ordlistan. Här ser vi även hur delar av den franska noten (”Coolie malabar”) återfinns i brödtexten i den tyska utgåvan, medan den svenska versionen enbart innehåller det kreolska uttrycket (”Kouli malaba”) tillsammans med en form av direkt återgivande anpassat efter målspråkets stavning (”Kuli malabar”). På andra ställen där det förekommer tilltalsformer har källtextens franska formuleringar till och med ersatt de regionala uttryckssätten i den tyska versionen: dels då tilltalsformen enbart återfinns i den franska noten som när ”Manjé la pawé!” (fr. not ”Équivalent de ’Madame est servie’ ”Motsvaras av ”Maten är serverad”, Condé 2005:115) översätts med ”Madame, es ist angerichtet!” (’Madame,

maten är serverad', Condé 1991:105), men även då det kreolska uttrycket faktiskt redan innehåller en tilltalsform som när "Méssié kouté, kouté ..." (fr. not "Messieurs, écoutez" 'Mina herrar, hör på', Condé 2005:123) återges med "Messieurs, hören Sie ..." ('Mina herrar, hör på', Condé 1991:111). Det riktigt främmande ersätts här alltså med något annat främmande men som på samma gång ändå är mer "bekant". Romanens franska karaktär stärks sedan ytterligare då Dominique Guedes poem först återges på franska och sedan i tysk översättning. I den svenska översättningen ges endast en variant av dikten, på målspråket.

I de många fall då det dialektala uttrycket ersätts med en standardspråklig formulering kan man emellanåt se spår av de franska noterna i form av direkt översättning, exempelvis då "pié-chans" (fr. not "[l]ianes parasites") översätts med "parasitlianer" (Condé 2007:10), "sans-graines" (fr. not "[s]ans-couilles") blir "Hodenlose" ('testikellös', ibid. 1991:111), "la dengue" (fr. not "[s]orte de malaria") återges med "Malariakranker" ('malariasjukling', ibid.:39) eller när "trace" (fr. not "[c]hemin de forêt") översätts med "skogsväg" (ibid. 2007:10). I fallet med det sistnämnda ordet får man emellertid intrycket av att källspråknoten misslett den svenska översättaren i och med att "trace" syftar på en svår genomtränglig stig och inte en regelrätt väg (se Kullberg 2010:59, samt Ludwig 2008:77). Kanske var det något översättaren hade tänkt ändra i slutredigeringen för när ordet återkommer senare i romanen översätts det genomgående med 'stig' (ibid.:65, 175) eller 'skogstig' (ibid.:112, 149, 167, 175).

Som vi såg i tidigare avsnitt är det ganska ovanligt att de notförsedda uttrycken utelämnas helt, dvs. att de tas bort utan att ersättas med någon form av översättning utifrån den franska noten. Till de sju förekomster vi hittat av den strategin i den tyska översättningen kan vi tillfoga fallet med boktiteln *Nouveau Voyage aux Isles Amériques* där de tyska översättarna stryker originalets not ("Du Père Labat") som anger författaren till verket ifråga. Den svenska översättaren gör här tvärtom i det att hon gör noten mer utförlig: "Historiebok om Västindien i sex band av Jean Baptiste Labat från 1722" (Condé 2007:65). Som vi strax kommer att se motsvaras de fall där den svenska versionen innehåller mer information (i not eller i ordlista) jämfört med det franska ori-

ginalet generellt av en mer utförligt redigerad not i den amerikanska utgåvan. Det gäller dock inte här.

5.3. Påverkan från den engelska översättningen i den svenska utgåvan

Rent allmänt utgörs det mest flagranta inflytandet från den engelska översättningen av att den svenska versionen har tagit över ett antal noter som lagts till i den amerikanska utgåvan. När man slår upp den svenska översättningen och jämför den med originalet förvånas man över att nio noter inte har någon motsvarighet i den franska versionen (jfr Kullberg 2010:59). Vid en närmare jämförelse finner man att de allra flesta av dessa har översatts från engelskan för att ge ytterligare preciseringar angående öns historia (Condé 2007:17), musik (ibid.:73, 144), haitisk resp. fransk politik (ibid.:75, 163), haitisk voodooreligion (ibid.:198) samt en senegalesisk filosof (ibid.:219). De två noter som utformats speciellt för en svensk publik är mindre utförliga och anger att "metropolen" respektive "metropolitanerna" är uttryck som refererar till det "[k]ontinentala Frankrike" och "[f]ransmän från Frankrike" (Condé 2007:10, 94). Ytterligare åtta noter från den engelska översättningen återfinns som förklaringar i ordlistan längst bak i den svenska översättningen. Till detta ska tilläggas att noterna i den amerikanska utgåvan inte sällan är mer utförliga än i det franska originalet: så anges exempelvis att "cob" är "Haitian money" (Condé 1995:164) och inte bara "[l]'argent", dvs. pengar i allmänhet (Condé 2005:199). I just det här fallet följer översättningen den franska versionen i det att "cob" översätts med "pengar" i ordlistan (Condé 2007:251), vilket också är fallet med "soukougnan" som återges med "häxa" (ibid.:252) i enlighet med översättningen "[s]orcier" ('trollkarl' Condé 2005:98) i den franska noten och inte med den längre utvikning som erbjuds i den amerikanska versionen: "A spirit that attacks humans and drinks their blood" (Condé 1995:74). En anledning till att den korta versionen föredragits här skulle kunna vara att beskrivningen inte stämmer överens med hur ordet definieras i olika lexikon (Telchid 1997, Confiant 2007), där "soukognan" beskrivs som 'en person som förvandlas till en eldboll och utför olycksbringande handlingar'. I andra fall återfinns den längre amerikanska beskrivningen i den svenska

översättningen vilket gör att svenska läsare exempelvis får reda på vilka huvudsakliga ingredienser som ingår när man lagar till en ”migan” (dvs. brödfrukt och fläsk), där den franska läsaren alltså fick nöja sig med förklaringen att det handlar om en ”västindisk rätt”.

Om man ser till lösningarna i löptexten är det dock enbart i några enstaka fall som den svenska översättningen överensstämmer mer med den amerikanska versionen jämfört med det franska originalet. När det sker brukar det resultera i en något mer idiomatisk formulering som i exempel (6):¹³

- (6) – Sa ou fè ? Ola ou kaye kon sa ¹? (31)
 1. Comment vas-tu ? Où vas-tu ? (‘Hur mår du ? Vart ska du ?’)
 ”Wie geht es dir? Wo willst du hin?” (IE&TW:29)
 Hi! Where are you off to? (RP:15)
 Hej! Vart ska du? (HB:29)

Här handlar det till att börja med om en hälsning eller ett påkallande av uppmärksamhet: brevbäraren Myggan får syn på Sancher som precis dykt upp i byn och kör ikapp honom för att erbjuda honom skjuts. Det mest naturliga på samtliga språk bör vara att inleda samtalet med någon form av hälsningsfras i enlighet med kreolskans ’sa ou fè’, exempelvis ’bonjour’, ’hallo’, ’hi’ eller ’hej’. Att den franska notöversättningen anger en annan formulering är dock inte så förvånande, eftersom det kreolska uttrycket efterföljs av ett frågetecken, något som den tyska utgåvan alltså följer.

6. Avslutande diskussion

I vår undersökning av hur de notförsedda uttrycken i källtexten återgetts i den tyska och den svenska översättningen har vi kunnat konstatera att det regionala språket i originalet till stor del översätts med standardspråk. Samtidigt används en källspråksanpassad strategi och då framförallt i den svenska översättningen, där en ansevärd mängd kreolska och regionalfranska uttryck lämnas oöversatta för att sedan

¹³ De tre översättningarna behåller alla det kreolska uttrycket som följs direkt av en översättning till målspråket. För enkelhetens skull återges här bara översättningen.

översättas i en följande parentes eller förklaras i en not eller i en ordlista längst bak. Såväl noterna som ordlistan har en rent upplysande funktion vilket ökar läsarens medvetenhet om att han eller hon läser en översättning, dvs. en berättelse som nått oss från en fjärran kultur. Utifrån vårt visserligen begränsade material ter det sig som att översättarna är något mindre benägna att välja strategin ”direkt återgivande” när källtexten innehåller förekomster av den regionala franska varieteten, som i större utsträckning översätts med standardspråkliga formuleringar på målspråket. De kreolska uttrycken väljer man däremot hellre att lämna oöversatta.

Utöver att inte färga texten med en större mängd kreolska uttryck väljer de tyska översättarna att vid ett flertal tillfällen använda en hyperonym i motsats till den svenska översättaren. Emellanåt har den här strategin sin förklaring i att översättaren följer noten i källtexten som är av mer generell karaktär, men långtifrån alltid. Samtidigt är den svenska översättningen ibland mer specifik än den förklaring som ges i källtextens noter.¹⁴

Vi har även kunnat fastställa att den amerikanska utgåvan har inspirerat den svenska översättningens utformning, i synnerhet vad gäller förklaringar som ges utanför löptexten i form av noter och ordlista. Att översättare ser efter hur andra har gjort tidigare hör antagligen inte till ovanligheterna och inte heller att man väljer att konsultera just översättningar till engelska: exempelvis anger Göran Lundin, förläggare vid det lilla förlaget Ord&visor, att man vid arbetet med den svenska översättningen av den haitiska klassikern *Daggens herrar* av Jacques Roumain tittade efter i den amerikanska utgåvan snarare än i den danska eftersom man inte var medveten om att den senare fanns.¹⁵ Olyckligtvis innehöll den engelskspråkiga utgåvan många luckor i just de fall där Lundins översättare kände behov av vägledning.

På ett mer övergripande plan kan man även ställa sig frågan i vilken mån den svenska översättningen (åtminstone då det gäller överföringen

¹⁴ Liknande tendenser rörande flora och fauna har tidigare observerats av Svane (2001:120) i hennes undersökning av den danska och den svenska översättningen av Balzacs roman *Le Lys dans la vallée*.

¹⁵ Enligt telefonsamtal med Göran Lundin, våren 2009.

av vissa noter) är en indirekt översättning, dvs. en översättning som gjorts via en annan översättning. Ingenting i den svenska utgåvan anger att noterna i måltexten härtör från tre olika källor: det franska originalet, den amerikanska översättningen samt den svenska översättaren. Ovanför kolofon under rubriken ”Översättarens kommentarer” anges enbart de svenska översättningar ur vilka översättaren hämtat vissa citat (*Bibeln* samt tidigare nämnda *Daggens herrar*), samt att kreolska ord i kursiv stil förklaras längst bak i en ordlista. Romanen har inte försetts med något för- eller efterord. Möjligtvis har förlaget eller översättaren inte känt behov av att precisera fotnoternas skilda ursprung i det fall förklaringarna har uppfattats som paratextuella element, dvs. skilda från romantexten. Kanske ansåg man att det skulle kunna uppfattas som förvirrande att klassificera fotnoterna på olika sätt, i och med att man enbart i två fall av sexton skulle kunnat använda beteckningen ”Översättarens anmärkning”. Ett omnämnande av den amerikanska utgåvan skulle dessutom kunnat väcka misstankar om att översättaren inte var kompetent nog att översätta från det franska originalet. Vi får inte glömma att reläöversättning, som praktiken att översätta från en översättning också kallas, idag oftast anses vara ett ”ofog” och i bästa fall något ”nödvändigt ont”.

Att ett dialektalt uttrycksätt nivelleras i översättning är i sig inte något förvånande resultat, då det snarast verkar röra sig om en sorts ”översättningskonstant” (jfr Englund Dimitrova 2012). Även om en viktig dimension av källtexten försvinner när de dialektala uttrycksätten ersätts med standardspråkliga motsvarigheter menar vissa forskare att en sådan nivellering inte enbart är av ondo. Exempelvis har Leppihalme (2000) visat att den amerikanska översättningen av en av den finske författaren Kalle Päätalos tidiga romaner fått ett mycket gott mottagande, och detta troligtvis tack vare att det starka dialektala inslaget i originalet ersatts med standardspråk. Enligt Leppihalme passade den naturaliserande översättningsstrategin väldigt väl med förväntningarna hos den huvudsakliga målgruppen som utgjordes av amerikaner med finskt påbrå i och med att de i första hand inte var intresserade av textens stilistiska utformning. Många läsare skrev berömmande brev till översättaren om hur de uppskattade att få ta del av den kultur som de själva eller en äldre släkting lämnat bakom sig.

Men även med en mer generell målgrupp skulle en dylik standardiserande strategi kunna ha sina förtjänster: Kullberg (2010) är som vi tidigare sett uttalat kritisk till användandet av noter i *Färden mot mangroven* men funderar ändå på om den martinikanske författaren Patrick Chamoiseau skulle ha kunnat nå en större svensk publik om hans Goncourt-prisade roman *Texaco* försetts med ”noter som förklarar konstigheter i texten” (ibid.:62).

Även om språket i Condés roman alltså nivellerats i översättningarna, om än i olika grad, står det klart att romanen, som författaren angett som sin ”mest guadeloupiska” berättelse (Strömberg 2007:92), åtminstone i sin svenska version upplevs som djupt förankrad i den karibiska myllan. I synnerhet den ymniga växtligheten beskrivs av många recensenter i positiva ordalag även om en skribent tycker att det blir för mycket av det goda eftersom det i hans smak ger romanen ”ett onödigt tydligt exotiserande drag” (Wihlke 2007:22). Någon kommentar rörande noterna eller bruket av ordlista har vi emellertid inte kunnat finna. Det är först i en recension (Håkansson 2011) av författarens senaste roman, *Tills vattnet stiger*, som vi finner invändningar mot översättarens två utförliga förklaringar av källkulturella begrepp, som den här gången är försedda med ”Ö.a”. Men det verkar ändå inte vara fotnoterna i sig som tycks irritera anmälaren utan mer att de bidrar till att ytterligare dra ner romanens allmänna kvalitet, som i hennes tycke inte är tillräckligt hög.

I likhet med många tidigare studier av litterär översättning är vår undersökning textbaserad, och då framför allt baserad på en jämförelse mellan källtext och måltext. Sådana studier redogör för vilka översättningsstrategier som används. Däremot kan forskaren oftast inte mer än spekulera kring de skäl som ligger bakom valet av en viss översättningsstrategi. Det skulle således vara metodiskt innovativt att i större utsträckning använda sig av andra kompletterande metoder såsom intervjuer med översättare eller förläggare. Även läsarundersökningar liknande den webbenkät Engel (2013) beskriver i denna volym känns angelägna och skulle med fördel kunna användas exempelvis för att ge en indikation på hur litteraturkonsumenterna ställer sig till förlagens användning av fotnoter och glossar.

Litteratur

Primärliteratur

Original

Condé, M. 2005 [1989]. *Traversée de la mangrove*. Paris: Folio.

Översättningar

Condé, M. 1991. *Unter den Mangroven*. Övers. I. Ebel & T. Weiser. München: Droemer Knaur.

Condé, M. 1995. *Crossing the mangrove*. Övers. R. Philcox. New York: Anchor Books.

Condé, M. 2007. *Färden genom mangroven*. Övers. H. Böhme. Stockholm: Leopard förlag.

Sekundärlitteratur

Adenet-Louvet, M. 2007. "ITV Richard Philcox". *Potomitan*. <http://www.potomitan.info/conde/philcox.php> (hämtad 2012-12-16).

Bladh, E. & A. Künzli (und. utg.). "La littérature caribéenne de langue française et sa traduction en allemand et en suédois pendant la période 1945 – 2010". *Palabres*.

Confiant, R. 2007. *Dictionnaire créole martiniquais–français*. Matoury: Ibis rouge.

Craig, I. 2006. "Translation in the Shadow of the Giants: Anglophone Caribbean Vernacular in a Translated Literary Text". *The Translator* 1, 65–84 (= vol. 12).

Czennia, B. 2004. "Dialektale und soziolektale Elemente als Übersetzungsproblem". I: Kittel, H. et al. (red.) *Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Bd. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 505–512 (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science, 26.1).

- Gergely, T. 2007. "Vad är kryddan? Helena Böhme om att översätta Maryse Condé". *Internationella biblioteket*. <http://www.interbib.se/default.asp?id=33567&ptid=4035> (hämtad 2012-12-16).
- Gyssels, K. 2000. "La migration des mots et le néerlandais comme 'langue mineure' dans la mosaïque linguistique caribéenne". *TTR* 13:2, 179–201.
- Engel, H. 2013. "Att undersöka stilistiska preferenser hos läsare av översatt skönlitteratur med webbenkäter". I: Bladh, E. & M. P. Ängsal (red.) *Översättning, stil och lingvistiska metoder*. Göteborg: Göteborgs universitet, 41–57 (= *Studia Interdisciplinaria, Linguistica et Litteraria*, 4).
- Englund Dimitrova, B. 2012. "Nytt vin i gamla läglar ? Att (ny)översätta dialekt". I: Eriksson, O. (red.) *Aspekter av litterär nyöversättning. Föredrag från ett symposium vid Linnéuniversitetet (Växjö) 7–8 oktober 2011*. Växjö: Linneaus University Press, 101–116.
- Hazaël-Massieux, G. & Hazaël-Massieux M-C. 1996. "Quel français parle-t-on aux Antilles?". I: Robillard, D de & M. Beniamino (red.) *Le français dans l'espace francophone : Description linguistique et sociologique de la francophonie*. Paris: Champion, 665–687 (= vol. 2).
- Hazaël-Massieux, M-C. 1995. "Le créole dans le roman des années 1990 aux Antilles: de la réalité au myth?". <http://creoles.free.fr/articles/roman1990%20aux%20Antilles.pdf> (hämtad 2012-08-08).
Även publicerad på engelska under titeln "Creole in the French Caribbean Novel of the 1990s : From Reality to Myth ?". I: Aub-Buscher, G. & B. Ormerod Noakes (red.) *The Francophone Caribbean Today. Literature, Language, Culture. Studies in Memory of Bridget Jones*. Mona: The University of the West Indies Press, 2003, 82–101.
- Håkansson, G. "Maryse Condé: 'Tills vattnet stiger'". *Dagens Nyheter*. 2011-10-26. <http://www.dn.se/dnbok/bokrecensioner/maryse-conde-tills-vattnet-stiger> (hämtad 2013-01-25).
- Index Translationum [www]. <http://www.unesco.org/xtrans/bsform.aspx?lg=0> (hämtad 2012-12-27).
- Kujamäki, P. 2004. "Übersetzung von Realienbezeichnungen in literarischen Texten." I: Kittel, H. et al. (red.) *Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Bd. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 920–925 (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science*, 26.1).

- Kullberg, C. 2010. "Textens fönster mot världen. Om översättning och fotnoter hos Maryse Condé och Patrick Chamoiseau". I: Bladh, E. & C. Kullberg (red.) *Litteraturer i gränzonen. Transnationella litteraturer ur ett nordiskt perspektiv*. Falun: Högskolan Dalarna, 53–63.
- Larsson, T. 2007. "Kommande Nobelpristagare?". *Östersunds-Posten*. Sektion: Kultur. 2007-10-01, 11.
- Leppihalme, R. 2000. "The Two Faces of Standardization: On the Translation of Regionalisms in Literary Dialogue". *The Translator* 6:2, 247–269.
- Lievoin, K. 2006. "Quelques données quantitatives concernant la traduction de la littérature francophone". *Atelier de traduction* 5–6, 67–78.
- Lindqvist, Y. 2011. "Dubbel konsekration – en förutsättning för svensk översättning av utomeuropeisk litteratur? Maryse Condé som exempel". *Språk och stil*, 21, 140–170.
- Ludwig, R. 2008. *Frankokaribische Literatur. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Ludwig, R., D. Monbrand, H. Poulet & S. Telchid 1990. *Dictionnaire créole français (Guadeloupe) avec un abrégé de grammaire créole et un lexique français-créole*. Paris: Servedit/Éditions Jator.
- Nedergaard-Larsen, B. 1993. "Culture-bound problems in subtitling". *Perspectives: Studies in Translatology* 1:2, 207–241.
- Sánchez Galvis, J. A. 2009. "La representación del dialecto caribeño en la obra de Robert Antoni y sus implicaciones para la traducción dialectal textual". I: *XXIV International Meeting of the Association of Young Linguists, Universitat Autònoma de Barcelona, Spanien 2009*. http://filcat.uab.cat/clt/XXIVAJL/Interlinguística/Encuentro%20XXIV/Sanchez_Galvis_REVF.pdf (hämtad 2013-01-18).
- Séphocle, M-L. 1992. "La réception de Maryse Condé et Simone Schwarz-Bart en Allemagne". I: Condé, M. (red.) *L'héritage de Caliban*. Pointe à Pitre: Éditions Jator, 247–251.
- Strömberg, H. 2007 "Maryse Condé ger röst åt världens fattiga". *Göteborgs-Posten*. 2007-09-28, 92.
- Svane, B. 2002. *Hur översätter man verkligheten?* Uppsala: Institutionen för romanska språk (= Rapporten från forskningsprogrammet Översättning och tolkning som språk- och kulturmöte).
- Svane, B. 2001. "Le réalisme de Balzac traduit en danois et en suédois. Analyse de deux traductions de Balzac : *Le lys dans la vallée*". I: Eriksson,

- O. (red.) *Aspekter av litterär översättning*. Växjö: Växjö University Press, 112–134.
- Svane, B. 1998. "Comment traduire la réalité ? Étude de la traduction des expressions référentielles". I: Eriksson, O. (red.) *Språk- och kulturkontraster. Om översättning till och från franska*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 93–118.
- Telchid, S. 1997. *Dictionnaire du français régional des Antilles: Guadeloupe, Martinique*. Paris: Bonneton.
- Wihlke, O. 2007. "Sancher fångar läsaren". *Nya Wermlands-Tidningen*. 2007-10-24, 22.

Appendix A: Maryse Condés utgivningshistorik på svenska

Originaltitel	Utgivningsår original	Översättningens titel	Översättare	Utgivningsår övers.	Övers. Förlag och förlagsort
<i>Ségu : les muraïlles de terre</i>	1984	<i>Segu: murar av lera. En afrikansk släktsaga</i>	S. Hansson	1989	Hammarström och Åberg, Johanneshov
<i>Traversée de la mangrove</i>	1989	<i>Segu. En afrikansk släktsaga</i>	H. Böhme	2008	Leopard, Stockholm
<i>Desirada</i>	1997	<i>Färden genom mangroven</i>	H. Böhme	2007 2008	Leopard, Stockholm Pocketförl., Stockholm
<i>La courbe de Joliba</i>	2006	<i>Desirada</i>	H. Böhme	2009 2010	Leopard, Stockholm Pocketförl., Stockholm
<i>En attendant la montée des eaux</i>	2010	<i>Där Joliba gör en krök</i>	G. von Friesen	2007	Papamosca, Lerum
		<i>Tills vattnet stiger</i>	H. Böhme	2011	Leopard, Stockholm

Appendix B: Maryse Condés utgivningshistorik på tyska

Originaltitel	Utgivningsår original	Översättningens titel	Översättare	Utgivningsår övers.	Övers. Förlag och förlagsort
<i>Ségou : les murailles de terre</i>	1984	<i>Segu : die Mauern aus Lehm</i>	U. Wirtmann	1988	Kiepenheuer und Witsch, Köln
				1990	Goldmann, München
				2004	Fischer-Taschenbuch-Verl., Frankfurt am Main
				2012	Unionsverl., Zürich
<i>Ségou: la terre en miettes</i>	1985	<i>Wie Spreu im Wind</i>	U. Wirtmann	1993	Kiepenheuer und Witsch, Köln
				1995	Goldmann, München
				2004	Fischer-Taschenbuch-Verl., Frankfurt am Main
<i>Pays mêlé (recueil de deux nouvelles)</i>	1985	<i>Tod auf Guadeloupe</i>	F. Rother	1989	Verl. Neues Leben, Berlin
<i>Moi, Tituba, sorcière ... noire de Salem</i>	1986	<i>Ich, Tituba, die schwarze Hexe von Salem</i>	I. Ebel	1988	Droemer Knauer, München
<i>La vie scélérate</i>	1987	<i>Das verfluchte Leben</i>	V. Rauch	1995 1999	Hammer, Wuppertal Piper, München, Zürich

Originaltitel	Utgivningsår original	Översättningens titel	Översättare	Utgivningsår övers.	Övers. Förlag och förlagsort
<i>Traversée de la mangrove</i>	1989	<i>Unter den Mangroven</i>	I. Ebel och T. Weiser	1991	Droemer Knauer, München.
<i>Hugo le terrible</i>	1991	<i>Hugo der Schreckliche</i>	C. Stein	1997	Elefantens Press, Berlin
<i>Les derniers rois mages</i>	1992	<i>Requiem für einen schwarzen König</i>	I. Ebel	1994	Droemer Knauer, München
<i>La colonie du nouveau monde</i>	1993	<i>Kinder der Sonne</i>	I. Ebel	1996	Droemer Knauer, München
<i>La migration des cœurs</i>	1995	<i>Sturminsel</i>	K. Laabs	1997	Hoffmann und Campe, Hamburg
<i>Desirada</i>	1997	<i>Insel der Vergangenheit</i>	C. Kalscheuer	1999, 2003	Fischer-Taschenbuch-Verl., Frankfurt am Main
				1999	Hoffmann und Campe, Hamburg
				2001	Dt. Taschenbuch-Verl., München
<i>Victoire : les saveurs et les mots</i>	2006	<i>Victoire : ein Frauenleben im kolonialen Guadeloupe</i>	P. Trier	2011	Trier, Kehl